

ISMARLA- FİİLİ ÜZERİNE

* Kâzım KÖKTEKİN

Özet

Türkçe tarih boyunca dinî, siyasî, ticarî ve coğrafi sebeplerle başka dillerden ödünçleme yapmış, aynı zamanda başka dillere de ödünç kelime vermiştir. Türkçe ister batı dillerinden isterse doğu dillerinden yaptığı ödünçlemeleri olduğu gibi alıp kullanıma sokmamış, onları mümkün olduğu kadar kendi ses yapısına uydurmuştur. Türkçenin kendi ses yapısına uydurup, kullanmağa başladığı kelimelerden biri de ısmarlamak fiilidir. Bu makalede ısmarlamak fiilinin Türkçeleşme süreci ve Türkçenin tarihsel dönemleri dikkate alınarak geçirdiği aşamalar dikkate sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: ısmarlamak, fiil, Türkçeleşme, ödünçleme, tarihî gelişim, tarihsel dönemler.

Abstract

Throughout history, Turkish borrowed from other languages for religious, political, commercial and geographical reasons. Either borrowed from Western languages, or from Eastern languages, the words are not used as they are in their original form. Turkish adopted them as convenient as possible to its own sound structure. One of those words, which were adopted conveniently to the Turkish sound system, is the verb 'ısmarlamak' (to order). This paper is intended to show the process of verb's being a Turkish verb and the stages it passed as regards to historical periods of Turkish language.

Key Words: ısmarlamak (to order), verb, transferring to Turkish, borrowing, historical development, historical periods.

Türkçede yeni kavramları karşılamak üzere, yabancı dillerden kelime almak, kelime grubu oluşturmak, ölü kelimeleri diriltmek ve ağızlarda kullanılan bazı kelimeleri derleyip kullanıma çıkarmak gibi kelime yapma yollarından faydalanılır.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Türkçenin tarih boyunca dinî, siyasî, ticarî ve coğrafi sebeplerle, pek çok dilden ödünçleme yaptığı bilinmektedir. Türkçenin ödünçleme yaptığı diller arasında Çince, Soğdca, Orta İrancı, Toharca, Moğolca, Süryanice, Ermenice, Rumca, İtalyanca, Slav dillerinin bir kısmı, Fransızca, Macarca, Arapça, Farsça ve İngilizce sayılabilir. Sadece Türkçe değil, kendi içine kapanmamış, dışa açık bir çok dil başka dillerden ödünçleme yapmış ve hâlen de yapmaktadır.

İlk yazılı kaynaklarımız olan Orhun Yazıtları'nda, Uygur metinlerinde, ilk İslamî eserler olarak bildiğimiz *Divanü Lügati't-Türk*, *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta birtakım etkileşimler neticesinde ödünçlemeler yapılarak yüzlerce kelime dilimize kazandırılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde de, zaman zaman azalarak ve zaman zaman da artarak başka dillerden kelime alış-verişi devam etmiştir. Türkçemiz açısından baktığımızda, bu alış-veriş daha çok alma noktasında olmuştur. Ancak, bu ifadeden Türkçe başka dillere kelime vermemiştir anlamı çıkarılmamalıdır. Türkçemiz de başka dillerin bir kısmına kelime vermiştir. Örneğin Türkçeden Farsçaya 2500 civarında kelime girmiştir. Prof. Dr. Günay Karaağaç yaptığı bir araştırmada Türkçenin sadece beslenme ve giyinme kültürüyle ilgili olarak Farsçaya 491, Arapçaya 359, Rusçaya 580, Romenceye 382, Sırp-Hırvatçaya 663, Bulgarçaya 368, Arnavutçaya 351, Yunancaya 259 ve Macarcaya 347 kelime verdiğini belirtmektedir.¹

Bir dil başka bir dilden ödünçleme yaptığında, çoğu zaman aldığı unsuru aynen almaz. Aldığı unsur üzerinde çok derin ses ve anlam değişikliği yapar. Türkçe de diğer dillerden aldığı kelimeleri kendi ses yapısına uydurur. Bazen değişiklik yaptığı veya kendi ses yapısına uydurduğu kelimenin ödünçleme olduğunu tespit etmek güçleşir. Bir kuyumcunun külçe veya hurda altını işleyip ona değişik şekiller vererek yeniden kullanıma çıkarması gibi Türkçe de başka dillerden aldığı pek çok kelimeyi bazı işlemlerden geçirerek kullanmaya başlar. Türkçe, tarih boyunca, kendi yapısına ve işleyiş kurallarına ters olan ödünçleme kelimeleri hemen benimsememiş, onları kendi ses ve anlam bilimi kalıplarının içine alarak Türkçeleştirip özümsemiştir. Türkçenin kelimelere yaptığı müdahale, yani Türkçeleştirme bir anda olmaz. Bunun için uzun zamana ihtiyaç vardır. Bu kelimelerden biri de Türkçenin Farsçadan aldığı ve bir fiil gövdesi şeklinde kullandığı ısmarla- (<ısmar+la-) kelimesidir.

İsmarla- kelimesi *Türkçe Sözlük*'te "1. Bir şeyin yapılmasını veya getirilmesini, bu işlerle uğraşan birine söylemek, sipariş etmek. 2. Parasını kendi ödeyerek başkaları için yiyecek veya içecek getirilmesini söylemek. 3. Kendi için bir şey alınmasını başkasına söylemek. 4. (-i, -e) Bir şeyin, bir kimsenin bakılmasını, korunmasını birine veya birinin gözetilmesine bırakmak, emanet etmek. 5. Bir işin yapılmasını, bırakılmasını veya o işten vazgeçilmesini söylemek" gibi anlamlarda geçmektedir. Ayrıca, sözü edilen sözlükte fiilden türetilen "ısmarlama, ısmarlanma, ısmarlanmak, ısmarlatma, ısmarlatmak" kelimeleri de madde başı olarak alınmıştır.²

¹ Prof. Dr. Günay Karaağaç, *Dil, Tarih ve İnsan*, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s. 151-152.

² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük I (A-J)*, TDK Yay., Ankara, 1998.

İsma-rla- fiilinin kökünü oluşturan “ısmar”ın, Pehlevi dilinde kullanılmış olan apasardan veya aspurdan mastarından Farsçaya geçtiği sanılmaktadır. “Sipâr”, sipurden “ısmarlamak” mastarının emir, “sipariş, sifariş” “ısmarlama, ısmarlayış” ise bu mastarın fiilimsi biçimidir. “Sipariş kerden” “ısmarlamak, tevfiz ve emanet etmek” anlamlarında Farsçada kullanılmaktadır.³

İsma-rla- fiili yüzyıllardan beri Türkçede değişik şekillerle kullanılmaktadır. Ancak fiil, *Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık* gibi eserlerde henüz kullanımda değildir. Hicrî 630 (M.1232-33) yılında yazılmış karışık dilli eserler arasında sayılan Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserinde (Berlin nüshasının 15^a varacağı) fiilin **ısmarla-** biçiminde geçtiğini görüyoruz:

Ol melik anda vade kılmışdı
Kullarına buyurup **ısmarladı**
Anı her kim bulur irse biling didi
Azad kılıp ana kızım virem imdi

Harezmi Türkçesinin temel eserlerinden biri olarak bildiğimiz Rabguzi'nin *Kıyasu'l-Enbiya*'sında fiil **ısbarla-** “ birine yüklemek, birine itimat etmek” şeklinde iki yerde geçmektedir: ... aydı: İlâhî sen bilürsen mana awunça kol-daş erdi, gâyet sewer erdim sana **ısbarladım** esen selâmet mana kawuşturgıl tep yandı (58r10)⁴. ...sen me bu kün maşiyetlîğ bir oвуç bulganuk ümmetinni bizge **ısbarlagıl** yarın men kamugını yarlıkap... (238r11).⁵

Yine Harezmi Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan, Kerderli Mahmut'un yazdığı *Nehcü'l-Feradis*'te fiile **ıspa(â)rla-** biçiminde üç yerde rastlamaktaız: ...ölüm keldi, emdi bu hilafet işini kimke **ısparlagayın?** (102-1). ...aydı: Yâ Rebbi, bu buzagunı sanga **ıspârladım** (341-7). ... buzagunı Hak teâlâğa **ıspârladım** erdi (341-13).⁶

Kelimenin Kıpçak Türkçesiyle yazılmış lügat ve gramer kitaplarının bir kısmında da (*Kitâbu Bulgatü'l-Müştak Fî Lugati't-Türk Ve'l-Kıfçak, Kitâbü'l-İdrak Li-Lisani'l-Etrak, Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisani't-Türk*) ısmarla- ve asbarla- biçimlerinde geçtiğini görmekteyiz.⁷

Fiil, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde **ışmarla-**, **ısmarla-** biçimlerinde ve “1. Tevdi etmek, emanet etmek 2. Tenbih etmek, tavsiye etmek” anlamlarında yer almaktadır.⁸ Kelimenin Eski Anadolu Türkçesinde kullanımına birkaç örnek:

³ Ziya Şükun, *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, 2. c. MEB Yay., İstanbul, 1996.

⁴ Dr. Aysu Ata, *Nasırü'ddin Bin Burhanü'd-din Rabguzi, Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssaları) I, Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 80.

⁵ Ata, a.g.e., s. 345.

⁶ Janos Eckmann, *Nehcü'l-Feradis Uştmahtarın Açuq Yolu Cennetlerin Açık Yolu, I Metin, II Tıpkıbasım*, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 74, 237, 238.

⁷ Prof. Dr. Recep Toparlı v.d., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2003.

⁸ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1983.

Anı ben cerrahlara **ismarladım**
İşkıla tımar idün dün gün didüm⁹

Bunu eydüp ol arada cânını
Hazrete **ismarladı** Varka anı¹⁰

Düzüp koşup **ismarla** nakkâşa hep
Ki oñarsun işlerini Hak Çalap¹¹

Bilürdüm ki süci yaramaz aña
Hem **ismarlamışdur** atası baña¹²

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden olan Dede Korkut Kitabı'nda **ismarla-** fiili yedi yerde geçmiştir. Bunlardan birkaçını aşağıda dikkatlere sunuyoruz:

Dede Korkut birin bindi birin yetdi, yarenler sizi Hakka **ismarladum** didi gitdi.¹³

Dede Korkut ogul Karçar ne kargaşa idersin, getürdüm bu **ismarladugun** nesnedür...¹⁴

Otuz tokuzuz yoldaşın **ismarladı**, görelüm hanum niçe **ismarladı**...¹⁵

Bir yiğit aramızdan eksildi, senün yolında baş virdi, dirim kanın alalum, hem size **ismarlamış**, menüm kanum alsun dimiş...¹⁶

Kamus-ı Türkî'de **ismarla-** fiili madde başı olarak alınmasına rağmen anılandırılmamıştır.¹⁷

Lehce-i Osmani'de **ismarla-** fiiline “Seslenip tenbih etmek, tavsiye, tevkil, sipariş. Tevdi, veda, vasiyet etmek, gümâşteğân memur etmek” anlamları verilmiştir.¹⁸

Fiil, Clauson'da **osbarla-** biçiminde madde başı olarak alınmış ve tarihî dönemlerde, belli başlı eserlerde kullanılan şekillerine değinilmiştir.¹⁹

İbn-i Mühennâ Lügati'ne fiil **ismarla-** “Emanet etmek, emanet bırakmak” biçiminde girmiştir.²⁰

⁹ Dr. Kâzım Köktekin, *Yusuf-ı Meddah, Varka ve Gülşah (Giriş-Gramer İncelemesi- Metin-Dizin)*, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 2001, s. 251.

¹⁰ Köktekin, a.g.e., s. 279.

¹¹ Cem Dilçin, *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahar, İnceleme-Metin-Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, AKM Yay., Ankara, 1991, s. 246.

¹² Dilçin,a.g.e., s. 277.

¹³ Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK Yay., Ankara, 1989, s. 125 (82-11).

¹⁴ Ergin, a.g.e., s. 128 (88-6, 7).

¹⁵ Ergin, a.g.e., s. 136 (100-1).

¹⁶ Ergin, a.g.e., s. 250 (301-5,6).

¹⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1987.

¹⁸ Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, (Haz. Prof. Dr. Recep Toparlı) TDK Yay., Ankara, 2002.

¹⁹ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford, 1972.

²⁰ *İbn-i Mühennâ Lügati* (Haz. Aptullah Battal), (2. Baskı), TDK Yay., Ankara, 1988.

Derleme Sözlüğü'nde **ısmarla-** fiili yoktur. Ancak bu kelimenin kökü olan sipariş kelimesinin değişik şekilleri ısmarlıç [ısmarış, ısmarlıç] 'Yapılması ısmarlanan şey, sipariş' (Körküler Yalvaç-Isparta; Eskişehir; Osmancık-Çorum; Zile Ohtap Tokat; Gaziantep; Mardin; Sivas; Ankara; Fetullah Develi, Afşar aşireti, Pazarören Pınarbaşı-Kayseri; Bor- Niğde; Zıvarık Konya; Ayvagediği Mersin-İçel; Ceylan Fethiye-Muğla ve ısmarlıç 'ısmarlanan şey, sipariş' (Gözene-Malatya) geçmektedir.²¹

Fiilin çağdaş Türk şivelerindeki kullanımına göz attığımızda, ısmarla- biçiminin Azeri Türkçesinin (ısmarla-) dışında kullanılmadığını görüyoruz..

Fiilin diğer bazı çağdaş Türk şivelerindeki karşılıkları şu şekildedir: Başkurtçada zakaz biriv; Kazakçada tapsıruv, tapsırıp koyuv, eskettiv; Kırgızcada tapşırı, tapşırma berü; Tatarcada zakaz biriv; Türkmencede tabşırmaq, buyurmak; Özbekçede buyirtirmek, buyurtmak; Uygurcada tapşurmak, buyurtmak.²²

ısmarla- fiilinin atasözleri ve kalıp sözlerde de kullanıldığı dikkatimizi çekmektedir. "ısmarlama dua kabul olunmaz" atasözü ile "Allah'a ısmarladık" kalıp sözü buna örnektir.

ısmarla- fiili birkaç ses olayı geçirdikten sonra Türkçeleşmiş ve bugün kullanılan biçimi almıştır. Bu şekilde yüzlerce kelimenin Türkçeye girdikten sonra Türkçeleşip kullanıldığı işin ehli tarafından bilinmektedir. Hatta, bazı kelimelerin diğer dillerden ödünçleme olarak alındığı dikkat yoğunlaştırılmazsa ve Türkçe kelimelerin ses özellikleri göz önünde bulundurulmazsa fark edilememektedir. Tıraş²³<terâş (Far.), sayfa <sahife (Ar.), tabya<tabiye (Ar.), ayna<âyine (Far.), kaptan<capitan (İt.), tuğla<tegula (Lat.), kahya<kedhüda (Far.), çapraz<çep ü rast (Far.), eleğim sağma <alaim-i sema (Ar. Far.) gibi kelimeler bu duruma örnek gösterilebilir. Fiilin kökünü oluşturan 'sımar'ın Pehleviceden Farsçaya geçmiş sipurden mastarının emir şekli olduğunu daha önce söylemiştik. Burada, söz konusu kelimedeki ses olaylarını şu şekilde gösterebiliriz:

1. sipâr (Farsça<Pehlevice)
- ↓
2. ispâr (Bir ünsüz ile ünlünün yer değiştirmesi si>is)
- ↓
3. ispar (Uzun ünlünün normalleşmesi â>a)
- ↓
4. ıspar (Benzeşme. Ünlülerin birbiriyle benzeşmesi)
- ↓
5. ısbar (Doğal gelişme sonucu bir ünsüzün diğer ünsüze dönüşmesi p>b)
- ↓
6. ısmar (Doğal gelişme sonucu bir ünsüzün bir diğer ünsüze dönüşmesi b>m)

²¹ Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1974, c. VII.

²² *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I-II*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

²³ Kelimenin bazı ürün adlarında ve değişik yerlerde 'traş' biçiminde yazıldığını görmekteyiz. Kelimenin doğru yazımı Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlükü*'ü ve *Yazım Kılavuzu*'nda da yer alan 'tırâş' şeklidir.